

УДК 343.9 : 343.77 : 349.6

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2023.02.52>

ДИФЕРЕНЦІАЦІЯ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ПОСЯГАННЯ НА БЕЗПЕКУ ДОВКІЛЛЯ ЗА ПРОЄКТОМ КК: ПЕРЕВАГИ, НЕДОЛІКИ, ПЕРСПЕКТИВИ¹

Мовчан Р.О.,

доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри конституційного,
міжнародного і кримінального права
Донецького національного університету
імені Василя Стуса
<https://orcid.org/0000-0003-2074-8895>

Мовчан Р.О. Диференціація відповідальності за посягання на безпеку довкілля за проєктом КК: переваги, недоліки, перспективи.

Статтю присвячено критичному осмисленню втіленої у Проєкті Кримінального кодексу України нової концептуальної моделі диференціації відповідальності за кримінальні правопорушення проти екологічної безпеки. За результатом проведеного дослідження були виявлені переваги та недоліки оновленої концепції, а також розроблені науково обґрунтовані пропозиції щодо удосконалення відповідних положень Проєкту.

Зокрема, було з'ясовано, що дискусійними моментами запропонованої у Проєкті концепції є те, що: згідно неї будь-яке хімічне забруднення довкілля одразу визнається злочином 3-го чи 5-го ступеня тяжкості; запропонований спосіб фактично унеможлиблює диференціацію відповідальності за прояви як біологічного, так і хімічного забруднення, які істотно відрізняються ступенем суспільної небезпеки; фактично будь-які прояви біологічного забруднення довкілля – навіть ті, які спричинили багатомільйонні збитки, можуть бути визнані хіба що такими, які спричинили створення відповідної небезпеки; настанню наслідків у вигляді заподіяння значної шкоди довкіллю жодного кваліфікуючого значення у розділі 5.3 не надається; вона передбачає конструювання некваліфікованого забруднення як делікту створення небезпеки, що явно не сприяє виваженому розмежуванню кримінально протиправної і поведінки, яка такою не є.

З урахуванням усіх висловлених вище застережень було запропоновано дві альтернативні моделі регламентації, зокрема диференціації, кримінальної відповідальності за вчинення передбачених розділом 5.3 Проєкту кримінальних правопорушень проти екологічної безпеки, які повністю корелюються із втіленою у Проєкті моделлю поділу кримінальних правопорушень за тяжкістю.

Крім того, зауважується, що одночасно релевантні зміни мають бути внесені і до статей 2.5.2, 2.5.3, 2.5.4 та 2.5.5 Проєкту, за наслідком яких, по-перше, має бути закріплено не лише «значну» та «тяжку», а й «неістотну» та «істотну» шкоду для довкілля, а по-друге, всі чотири закріплені різновиди екологічної шкоди мають корелюватись із відповідними показниками майнової шкоди.

Визначено перспективи подальших наукових розвідок у досліджуваній царині.

Ключові слова: довкілля, екологічна безпека, злочини, проступки, кримінальна відповідальність, диференціація відповідальності, шкода, наслідки, умисел, необережність, делікт небезпеки.

Movchan R.O. Differentiation of responsibility for encroachment on environmental safety according to the CC project: advantages, disadvantages, prospects.

The article is dedicated to the critical understanding of the Project Criminal Code of Ukraine of the new conceptual model of differentiation of the offense of criminal offense against environmental safety. As a result of the conducted follow-up, the progress and shortcomings of the updated concept were revealed, as well as the development of scientifically grounded propositions to improve the relevant provisions of the Project.

In particular, it was found that the debatable points of the concept proposed in the Project are that: according to it, any chemical pollution of the environment is immediately recognized as a crime of the 3rd or 5th degree of gravity; the proposed method actually makes it impossible to differentiate responsibility for manifestations of both biological and chemical pollution, which differ significantly in the degree of public danger; in fact, any manifestations of biological pollution of the environment – even those that caused multi-million losses, can only be recognized as those that caused the creation of a corresponding danger; the

¹ Ця стаття написана завдяки іменній стипендії Верховної Ради України для молодих учених – докторів наук за 2022 рік.

occurrence of consequences in the form of causing significant damage to the environment is not given any qualifying meaning in section 5.3; it involves the construction of unqualified pollution as a tort of creating danger, which clearly does not contribute to a balanced distinction between criminally illegal and non-criminal behavior.

Taking into account all the reservations expressed above, two alternative models of regulation, in particular differentiation, of criminal responsibility for committing criminal offenses against environmental safety provided for in section 5.3 of the Project were proposed, which, importantly, are fully correlated with the model of division of criminal offenses by severity embodied in the Project. In addition, it is noted that at the same time relevant changes should be made to articles 2.5.2, 2.5.3, 2.5.4 and 2.5.5 of the Project, as a result of which, firstly, not only "significant" and "severe" as well as "insignificant" and "significant" damage to the environment; second, all four established types of environmental damage must be correlated with the corresponding indicators of property damage.

Prospects for further scientific research in the researched field are determined.

Keywords: environment, environmental safety, crimes, misdemeanors, criminal responsibility, differentiation of responsibility, damage, consequences, intent, negligence, tort of endangerment.

Постановка проблеми. Указом Президента України № 584/2019 від 7 серпня 2019 року «Питання Комісії з питань правової реформи» у складі згаданої комісії була створена робоча група з питань розвитку кримінального права (далі – Робоча група). Основним завданням цієї групи стало розроблення нового Кримінального кодексу України (далі – КК), активна робота над проектом якого триває з моменту ухвалення згаданого Указу. Зокрема, провівши кропітку діяльність щодо усунення недоліків, які були притаманні його попереднім редакціям, та фіналізувавши (принаймні на цьому етапі) свої напрацювання, Робоча група нещодавно представила на розсуд фахівців останню версію проекту нового Кримінального кодексу України (контрольний текст станом на 30.01.2023 р., далі – Проект).

Аналізуючи відповідний документ, не можна не помітити того очевидного факту, що, порівняно з його попередником (чинним КК), питання регламентації відповідальності за кримінальні правопорушення (далі – к. пр.) проти довкілля у ньому, подібно до багатьох інших, вирішується принципово інакше. Причому це стосується не лише запропонованого в Проекті поділі всіх кон-

солідованих у межах розд. VIII Особливої частини чинного КК к. пр. на дві окремі групи посягань – «кримінальні правопорушення проти безпеки довкілля» (розд. 5.3) та «кримінальні правопорушення проти порядку використання природних ресурсів» (розд. 6.5), – але й втіленні абсолютно нової моделі диференціації відповідальності за вчинення к. пр. проти екологічної безпеки залежно від наслідків цих діянь та ставлення до них. Оцінці останньої (моделі) і буде присвячена ця стаття¹.

Стан дослідження. Проблематика кримінальної відповідальності за посягання на довкілля у доктрині України належить до числа активно досліджуваних. Помітним внеском у її розроблення є праці таких науковців, як С.Б. Гавриш, О.О. Дудоров, Д.В. Каменський, Т.В. Корнякова, В.В. Локтіонова, В.К. Матвійчук, П.В. Мельник, В.О. Навроцький, Н.В. Нетеса, Є.О. Письменський, А.М. Притула, Ю.А. Турлова та ін. Незважаючи на позначену доктринальну активність, вимушений констатувати, що, за винятком однієї статті І.І. Митрофанова [2]², в Україні, наскільки відомо автору, сьогодні відсутні спеціальні дослідження, присвячені аналізу відповідних положень Проекту.

Метою цієї статті є критичне осмислення втіленої у Проекті нової концептуальної моделі диференціації відповідальності за к. пр. проти екологічної безпеки, за результатом чого мають бути виявлені її переваги та недоліки, а також розроблені науково обґрунтовані пропозиції щодо удосконалення відповідних положень Проекту.

Виклад основного матеріалу. Як відомо, поруч із згаданою вище додатковою структурізацією Особливої частини, одним із інших концептуальних нововведень Проекту стала відмова від використання в окремих складах к. пр. кваліфікуючих ознак в їхньому традиційному розумінні, на зміну яким прийшли перераховані на початку відповідних розділів «ознаки, які підвищують тяжкість злочинів».

Однак, конструюючи розд. 5.3, розробники Проекту на цьому не зупинились і вдалися до використання й інших механізмів (засобів) диференціації кримінальної відповідальності, зокрема, також максимально градувавши відповідальність і залежно від:

а) наслідків того чи іншого посягання на екологічну безпеку;

б) ставлення винної особи (умисного чи необережного) до настання деяких із цих наслідків. У цьому контексті хотілося б пригадати, що диференціація кримінальної відповідальності за вчинення умисних та необережних к. пр. проти

¹ Аналіз виправданості запровадження реалізованої у Проекті дворівневої інтерпретації родового об'єкта екологічних деліктів був здійснений у межах однієї з попередніх праць автора цих рядків [1].

² До того ж варто наголосити на тому, що у згаданій статті І. І. Митрофанова аналізувалась одна з попередніх версій проекту.

безпеки довкілля вже давно практикується у кримінальному законодавстві більшості європейських країн. Про необхідність врахування такого позитивного зарубіжного досвіду раніше писали і деякі вітчизняні науковці [3, с. 337], зокрема, і автор цих рядків [4; 5, с. 675–676; 6].

У підсумку в розд. 5.3 Проекту ми отримали ситуацію, коли:

1) караність низки найнебезпечніших злочинів проти екологічної безпеки пов'язується виключно зі спричиненням тяжкої умисної чи необережної шкоди довкіллю (злочини 5-го або 3-го ступеня, відповідно), якою згідно з п. 3 ч. 1 ст. 2.5.5 визнається:

а) масова загибель об'єктів тваринного чи рослинного світу;

б) радіаційне чи хімічне забруднення;

2) водночас аналогічні діяння (забруднення, поведження з відходами тощо), які призвели лише до реальної небезпеки спричинення смерті людини, тяжкої шкоди здоров'ю, тяжкої майнової шкоди або тяжкої шкоди довкіллю (делікти небезпеки), визнаються злочинами 1-го ступеня;

3) натомість всі інші посягання розглядуваної групи, які не спричинили зазначених вище наслідків, пропонується віднести до числа проступків.

Загалом підтримуючи наміри розробників Проекту щодо максимальної диференціації відповідальності за вчинення к. пр. проти екологічної безпеки залежно від наслідків цих діянь та ставлення до них, водночас маю зазначити, що обраний спосіб втілення цієї ідеї підтримати повністю я не можу.

По-перше, виходить, що **будь-яке** хімічне забруднення довкілля визнається (залежно від ставлення до наслідків) злочином 3-го чи 5-го, а якщо забруднення вчинено на територіях природно-заповідного фонду – одразу 6-го ступеня тяжкості, адже у ст. 2.5.5 Проекту відсутня вказівка на жодні кількісні/якісні параметри відповідного забруднення. Уважаю, що навіть з урахуванням очевидного і надзвичайно високого ступеня суспільної небезпеки розглядуваних посягань, такий підхід є занадто суворим.

По-друге, пропонується спосіб фактично унеможливило диференціацію відповідальності за прояви як біологічного, так і хімічного забруднення, які істотно відрізняються ступенем суспільної небезпеки, адже:

– з одного боку, всі прояви хімічного забруднення автоматично визнаються такими, які спричинили тяжку шкоду довкіллю;

– але, з іншого – для того, щоб стати злочином 3-го або 5-го ступеня тяжкості, біологічне забруднення обов'язково має спричинити масову загибель об'єктів тваринного чи рослинного сві-

ту, тобто ту ознаку, прикладів встановлення якої мною не було знайдено в жодному з вироків у справах про забруднення різних об'єктів довкілля (насамперед земель, а також атмосферного повітря чи вод).

По-третє, у всіх тих небагатьох (насправді поодиноких) відшуканих прикладах інкримінування кваліфікуючих ознак забруднення земель (ч. 2 ст. 239 чинного КК) підставою для такої кваліфікації виступало спричинення великої чи особливо великої майнової шкоди, яка визнавалась «іншим тяжким наслідком» відповідного к. пр. (чи виправдано – питання інше¹). При цьому вважливо підкреслити, що така майнова шкода вираховувалась на підставі відповідної Методики і була чітко формалізованим показником об'єктивно завданої екологічної шкоди. За підходу ж, обстоюваного розробниками Проекту, фактично будь-які прояви біологічного забруднення довкілля – навіть ті, які спричинили багатомільйонні збитки (в одному зі знайдених мною судових рішень йдеться про розмір, який сягнув 279 млн 305 тис. грн [13]), які є прямим та об'єктивним показником завданої екологічної шкоди, можуть бути визнані хіба що такими, які спричинили створення відповідної небезпеки (злочин лише 1-го ступеня тяжкості).

По-четверте, визначаючи види шкоди та ступені тяжкості к. пр., самі ж розробники Проекту виділили не лише «тяжку», але й принаймні «значну» шкоду безпеці довкілля, якою пропонується визнавати масове захворювання об'єктів тваринного чи рослинного світу (п. 9 ст. 2.5.4). Однак при цьому настанню наслідків у вигляді заподіяння саме такої (значної) шкоди жодного кваліфікуючого значення у розд. 5.3 не надається. Таким чином, проступком має визнаватись як забруднення, яке не спричинило жодних наслідків (як формалізованої ознаки складу к. пр.), так і забруднення, яке спричинило «значну» шкоду для довкілля.

По-п'яте, з приводу криміналізації діянь, які призвели до реальної небезпеки спричинення смерті людини, тяжкої шкоди здоров'ю, тяжкої майнової шкоди або тяжкої шкоди довкіллю (делікти небезпеки), зазначу таке. Проаналізувавши правозастосовні матеріали за ст. 52 КУпАП і виявивши при цьому, що при інкримінуванні ч. 1 ст. 239 КК у 7 % випадках суди взагалі не згадували про створення небезпеки, в 35% без будь-яких обґрунтувань констатували її як логічний наслідок забруднення або псування земель, а в іншій значній частині кримінальних проваджень вказували на перевищення рівня забруднюючих речовин, мушу зазначити, що в одних випадках як кримінальне, а в інших – як адміністративне правопорушення кваліфікувались, наприклад, такі дії:

¹ Детальніше про проблему визначення змісту ознаки «інші тяжкі наслідки» див. наступні праці [7; 8; 9; 10; 11; 12].

Кримінальне правопорушення, передбачене ст. 239 КК України	Адміністративне правопорушення, передбачене ст. 52 КУпАП
1. Розміщення будівельних відходів на ґрунті площею 40 м ² .	1. Забруднення земельної ділянки загальною площею 256,04 м ² залишками нафтопродуктів.
2. Забруднення земельних ресурсів у результаті перевищення норм ГДК і фонових значень за нітратами, сульфатами, фосфором.	2. Забруднення ґрунтів, підтверджене протоколом вимірювань показників складу та властивостей проб ґрунту, яким виявлено перевищення встановлених норм ГДК за нафтопродуктами.
3. Розміщення відходів на території площею 0,2504 га.	3. Несанкціоноване розміщення сміттєзвалища, на якому знаходилось 3 млн 789 тис. 58 т побутових відходів.
4. Забруднення земельної ділянки гнієвмісткими стічними водами.	4. Забруднення земельної ділянки розміром 1,3 м x 27 м неочищеними стічними водами, які напяму потрапляли до р. Сугоклея.
5. Забруднення, в результаті якого відбулося просочування забруднених речовин до ґрунту.	5. Забруднення, яке призвело до виникнення плями нафтопродуктів у безпосередній близькості до природних підземних джерел.

Як бачимо, конструювання некваліфікованого забруднення або псування земель як делікту створення небезпеки виваженому розмежуванню кримінально протиправної і поведінки, яка такою не є, явно не сприяє [14]. Звісно, варто позитивно оцінити те, що у Проєкті вказано не просто на небезпеку будь-яких наслідків фізичного, майнового або екологічного характеру, а прямо зазначається, що йдеться лише про реальну (хоча вона презюмується і з погляду чинного КК) небезпеку спричинення смерті людини, тяжкої шкоди здоров'ю, тяжкої майнової шкоди або тяжкої шкоди довкіллю. Водночас виникає питання: а як на практиці має доводитися наявність, скажімо, реальної небезпеки спричинення тяжкої майнової шкоди?

З урахуванням усіх висловлених вище застережень, вважаю за доцільне запропонувати дещо іншу концепцію регламентації, зокрема диференціації, кримінальної відповідальності за вчинення к. пр. проти екологічної безпеки, яка, що важливо, буде повністю корелюватись із втіленою у Проєкті моделлю поділу к. пр. за тяжкістю:

1) проступком має визнаватися таке к. пр. проти екологічної безпеки, яким *умисно* спричинено *неістотну* або з *необережності* – *значну* шкоду довкіллю. У цьому контексті зазначу, що в більшості європейських країн відповідальність настає за необережне заподіяння забрудненням фактично будь-якої (а не лише тяжкої, як пропонується в Проєкті) шкоди довкіллю. Водночас така відповідальність є менш суворою порівняно з умисним спричиненням аналогічної шкоди;

2) злочином 1-го ступеня: діяння, яким *умисно* спричинено *істотну* шкоду довкіллю та, якщо розробники Проєкту все ж не відмовляться від використання конструкції «створення небезпеки...», відповідний делікт небезпеки (крім вказівки на

потенційну майнову шкоду);

3) злочином 3-го ступеня: діяння, яким *умисно* спричинено *значну*, або з *необережності* – *тяжку* шкоду довкіллю;

4) злочином 5-го ступеня: діяння, яким *умисно* спричинено *тяжку* шкоду довкіллю.

Одночасно релевантні зміни мають бути внесені і до статей 2.5.2, 2.5.3, 2.5.4 та 2.5.5 Проєкту, за наслідком яких:

– по-перше, має бути закріплено не лише «значну» та «тяжку», а й «неістотну» та «істотну» шкоду для довкілля;

– по-друге, всі чотири закріплені різновиди екологічної шкоди (неістотна, істотна, значна та тяжка) мають корелюватись із відповідними показниками майнової шкоди, яка має бути тим формалізованим показником, що об'єктивно підтверджуватиме завдання екологічної шкоди і наявність якого допоможе уніфікувати правозастосовчу практику у відповідній частині. Водночас наявність «значної» та «тяжкої» шкоди довкіллю має пов'язуватись не лише із відповідними показниками майнової шкоди, а й із тими ознаками, які наразі закріплені у п. 9 ст. 2.5.4 та п. 3 ст. 2.5.5.

Крім усього іншого, запропонований підхід дозволить усунути проблему посилення відповідальності за діяння, вчинені на певних територіях (стосовно певних предметів), адже підвищена суспільна небезпека таких проявів автоматично враховуватиметься (за допомогою відповідних коефіцієнтів) при визначенні майнової шкоди від забруднення того чи іншого об'єкта, яка (укотре підкреслю) є максимально об'єктивним відображенням заподіяної екологічної шкоди. До речі, підхід, згідно з яким посилення відповідальності за забруднення природних об'єктів пов'язується не безпосередньо із статусом цих об'єктів, а із майновою

шкодою, яка враховує цей статус, сповідується і в абсолютній більшості країн Європи.

Іншим шляхом втілення запропонованої концептуальної ідеї може бути закріплення в окремих статтях відповідальності лише за ті злочини, якими умисно спричинено істотну шкоду або створено відповідну небезпеку (злочин 1-го ступеня тяжкості). При цьому на початку підрозділу має бути зазначено, що для цих злочинів (діяння, передбачені існуючими наразі статтями 5.3.4, 5.3.7, 5.3.10, 5.3.13 та 5.3.16):

1) ознаками, які підвищують ступінь тяжкості злочину на два ступеня, є спричинення:

- а) значної шкоди довкіллю;
- б) тяжкої шкоди довкіллю з необережності;

2) ознакою, що підвищує ступінь тяжкості злочину на чотири ступеня, є спричинення тяжкої шкоди довкіллю.

Натомість відповідні діяння, які з необережності призвели до значної шкоди для довкілля, мають визнаватися проступками.

Крім усунення тих недоліків, про які йшлося вище, до переваг викладеного підходу можна віднести й те, що він:

– по-перше, одночасно забезпечить як максимальну диференціацію відповідальності за певні діяння (залежно від ставлення до наслідків та заподіяної шкоди), так і значне спрощення структури аналізованого розділу Проєкту, адже замість передбачених наразі 15 (!) у ньому буде виділено лише 5 статей про «базові» злочини, збільшення або зменшення ступеня тяжкості яких пов'язуватиметься з обставинами, зазначеними на початку підрозділу;

– по-друге, буде максимально корелюватись із запропонованим розробниками Проєкту підходом щодо поділу к. пр. за тяжкістю (зокрема, статтями 2.5.1 і ч. 4 ст. 2.5.9, в яких йдеться про базові ступені тяжкості);

– по-третє, максимально враховуватиме позитивний досвід європейських країн, у законодавстві більшості з яких втілено саме подібний варіант.

Висновки. Звичайно, проблематика вдосконалення розд. 5.3 Проєкту розглянутими вище питаннями не вичерпується. До перспективних напрямів наукових розвідок у цій сфері можуть бути віднесені такі проблеми, як: виправданість криміналізації будь-яких проявів «перевищення допустимого рівня шуму» (ст. 5.3.25); оптимальне конструювання ст. 5.3.24 «Порушення правил використання морських вод»; доцільність потенційної криміналізації такого діяння, як контрабанда тварин (принаймні деяких із них); запровадження уніфікованого підходу щодо конструювання відповідних кримінальних проступків тощо. Водночас переконаний, що, зважаючи на їхню наскрізність, комплексність і злободенність, на першочергове розв'язання заслуговують саме ті концептуальні питання побудови розд. 5.3 Про-

екту (або його аналога), які були підняті і пропозиції щодо удосконалення яких викладені вище.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Мовчан Р.О. Регламентация відповідальності за посягання на довкілля у проєкті КК України та кримінальному законодавстві європейських країн: порівняльно-правовий аналіз. *Правова держава*. 2023. № 49. С. 49–57.
2. Митрофанов І.І. Кримінальні правопорушення проти довкілля за проєктом Кримінального кодексу України. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 12. С. 375–379.
3. Турлова Ю.А. Протидія екологічній злочинності в Україні: кримінологічні та кримінально-правові засади: дис. ... д-ра юрид. наук. Київ, 2018. 465 с.
4. Дудоров О.О., Мовчан Р.О. Про напрями вдосконалення механізму кримінально-правової охорони довкілля (на замітку розробникам нового Кримінального кодексу України). *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2020. № 1. С. 92–125. С. 97–107. DOI: <https://doi.org/10.21564/2311-9640.2020.13.204733>.
5. Мовчан Р.О. Кримінальна відповідальність за злочини у сфері земельних відносин: законодавство, доктрина, практика : монографія; передмова д-ра юрид. наук, проф., заслуженого діяча науки і техніки України О.О. Дудорова. Вінниця: ТОВ «Твори», 2020. 1152 с.
6. Мовчан Р.О. Умисне та необережне забруднення природних ресурсів: чи є потреба у диференціації кримінальної відповідальності? *Необережні кримінальні правопорушення: проблеми теорії та практики*: матеріали круглого столу, проведеного в межах Днів науки на факультеті правничих наук Національного університету «Києво-Могилянська академія» (28 січня 2022 року). Київ: НаУКМА, 2022. С. 67–72.
7. Брич Л. Розмежування складів злочинів, спільною ознакою яких є суспільно небезпечні наслідки у вигляді шкоди здоров'ю людини: зміст спільних ознак. *Вісник Львівського університету. Серія юридична*. 2009. Вип. 48. С. 225–240.
8. Дудоров О.О., Мовчан Р.О. Кримінально-правове поняття «інші тяжкі наслідки»: проблеми тлумачення та вдосконалення законодавства. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2015. № 1. С. 162–170;
9. Загинець З.А. Герменевтика кримінального закону: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2016. 39 с.

10. Лемеха Р.І. Тяжкі наслідки як наскрізне кримінально-правове поняття: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Львів, 2013. 18 с.
11. Максимович Р.Л. Тяжкі наслідки як наскрізне кримінально-правове поняття. *Теоретичні та прикладні проблеми сучасного кримінального права*: матеріали II міжнар. наук.-практ. конф. 19–20 квітня 2012 р. Луганськ: РВВ ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка, 2012. С. 294–296.;
12. Навроцький В.О. Основи кримінально-правової кваліфікації : навч. посібник. Київ: Юрінком Інтер, 2006. 704 с. С. 641–642.
13. Постанова Перечинського районного суду Закарпатської області від 26 січня 2011 р. у справі № 1-5/11. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/13554675>.
14. Дудоров О.О., Мовчан Р.О. Земельні злочини екологічної спрямованості: від деліктів створення небезпеки до оптимальної законодавчої моделі. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 1. С. 120–130.